Paradigma morții extatice. O comparație sugestivă

Andreea PREDA*

Abstract: The article aims to analyse “attitudes towards death”, having as a theoretical perspective the concept of “noology” developed by academician Ilie Bădescu, and using a variety of documentary tools. Along with the professional experience from the “St. Irina” palliative care centre (developed by Dr. Pavel Chirilă), represented by assistance in the “passing to the Lord” of a significant number of patients, we will appeal to memorialistic, literary, patristic and anthropological sources which describe different attitudes towards death in the communist prisons, in literary works, in the monastic space and in the world of the Romanian peasant. Methodologically, apart from the conceptual introduction, these different hypostases of reporting to death, highlighted by the different documentary sources, will be analysed comparatively.

Keywords: death, modernity, communism, noology, detention.

Introducere

În plină epocă a exultării vieții fără de moarte și a evacuării, în consecință, a dovezilor ei de existență mai ales prin reconfigurarea culturii doliului, prin mascarea fizică a faptului că o persoană nu mai este printre noi, a căuta și a da un sens morții pare nu doar inutil, dar chiar reacționar. Alexandru Dușu, întemeietorul

* Lector Universitar Doctor la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul”, Universitatea din București; Membru fondator și director (până în 2013) al Centrului de Îngrijiri Paliative „Sfânta Irina”, București.

școlii românești de studiere a mentalităților, vorbea deja acum două decenii în urmă despre „civilizația corpului” care definește modernitatea târzie în care ne aflăm ca vârstă istorică¹.

Mai mult decât atât, ideologic, moartea este „utilă” atunci când ne convine, că o putem invoca pentru a ne amenaja confortabil viața noastră proprie. Iată de ce, într-un asemenea context, este cumva de datoria teologiei, mai ales a celei aflate la confluența dintre Revelație și societatea care o primește, o refuză, o înțelege sau nu, să repunem în discuție chestiuni „incomode”. Or, moartea rămâne de departe cea mai mare și inevitabilă incomoditate. În drum spre ea, tot încercăm să o amânăm iluzoriu, să ne facem ca și cum nu ne-ar privi personal. Ne reușește o asemenea păcăleală de sine o vreme, mai precis: până când, în familie sau cercul de prieteni, dăm nas în nas cu ea. Cu atât mai mult și mai intens o reîntâlnim dacă ne aplecăm asupra istoriei recente care a lăsat, în național-socialism sau în comunism, milioane de cadavre, toate dovezi că, într-adevăr, moartea nu este doar o chestiune personală, ignorată sau asumată, ci inclusiv o armă, o metodă, un crez politic, banalitate pentru unii (călăi) și oroare pentru alții (victime)².

În rândurile de mai jos am să încerc să decupez câteva aspecte dătătoare de sens, tocmai pentru ca moartea să nu rămână o banalitate. Am să plec de la conceptul sociologic al academicianului Ilie Bădescu de „noologie”, pentru ca apoi să dau

¹ Vezi Alexandru DUȚU, *Lumea dinăuntru și lumea din afară*, ediția a II-a, îngrijită de Laurențiu Vlad, București, Edit. Universității din București, 2015. Vezi și articolul sintetic al editorului Laurențiu Vlad, „«Lumea dinăuntru și lumea dinafară»: despre tradiții, solidarități și cultură politică; Pe marginea unor intervenții ale lui Alexandru Duțu în presa culturală și de opinie românească, 1990-1998”, în *Annals of the University of Bucharest / Political science series*, 15(2), 2013, p. 95-107. Textul poate fi citit și în format digital la adresa <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-398001>.

² Despre dimensiunea criminală sistemică și sistematică a comunismului, vezi recenta traducere a unei trilogii impresionante datorate lui Thierry WOLTON, *O istorie mondială a comunismului. Încercare de investigație istorică*, București, Edit. Humanitas, 2018. Mai vezi și sinteza, mult mai scurtă, a lui Radu PREDA, *Comunismul. O modernitate eșuată*, Cluj-Napoca, Edit. Eikon, 2009.

un exemplu concret. Nu pot să nu menționez că problematica, teologică și culturală deopotrivă, a morții a reprezentat pentru mine o preocupare academică, dar nu mai puțin una practică, mai ales în perioada în care am construit, alături de dr. Pavel Chirilă, și am coordonat Centrul de Îngrijiri Paliative „Sfânta Irina” din Voluntari. Așadar, abordarea este din ambele perspective: așa-zis teoretică (sociologia poate fi teoretică, dar nu și teologia!) și nemijlocită.

1. Chipul ca dimensiune „noosică”

Deloc întâmplător, punctul de plecare în lectura „noologică” este de sorginte biblică. Or, potrivit antropologiei biblice, noologia chipului, cum o vede și concepe Ilie Bădescu, cuprinde în sine o triadă de reprezentatii, fiind în realitate rezultatul întrepătrunderii a tot atâtea dimensiuni ființiale. Chipul noologic al omului include așadar chipul lui Dumnezeu, tinzând către asemănare (Facere 1, 26-27), care ființează în om, sufletului persoanei sau chipul interior, care se întipărește, reflectă și definește chipul exterior, cel cu care ne identificăm ca persoane, chip ce moștenește anumite trăsături distincte familiei de proveniență. Omul este așadar o ființă trinitară care înglobează într-un tot unitar lumea spirituală, lumea subtilă, adică o lume ce stochează și integrează toate experiențele noologice, „sinele”, care îl ghidează pe om în exterior, în relația cu celălalt și cea de-a treia lume care este cea corporală, carnală, grosieră.

„În om se regăsesc manifestările a trei lumi: spirituală, subtilă și corporală (spiritus, anima, corpus), care sub diferite denumiri constituie creația propriu-zisă în toate doctrinele tradiționale ale umanității”³.

Aspectul tridimensional al chipului uman este rezultatul împreună-lucrării lui Dumnezeu cu persoana, mai precis cu libertatea acesteia. Înțelepciunea populară spune despre chip că este oglinda sufletului, tocmai pentru că acel chip pe care îl primim la naștere se modifică în funcție de mișcările și evoluția interiorului, păstrându-și în același timp bagajul genetic, trăsăturile fizionomice dominante ale

³ René GUÉNON, *Criza lumii moderne*, București, Edit. Humanitas, 1993, p. 14.

părinților și rudelor noastre apropiate. Fiecare dintre noi venim cu o încărcătură moștenită de la moșii și strămoșii noștri, cu o zestre ereditară plămădită de-a lungul mai multor generații și pe care avem datoria de-a o îmbogăți și transmite mai departe urmașilor noștri, într-un act sacru de perpetuare a neamului din care facem parte, parte a umanității, adică a unei Creații aflate de la început în marș spre Împărăție, spre Ierusalimul Ceresc. Altfel spus, omul atinge nemărginirea datorită unor actualizări ale adâncului său noologic, prin actualizarea „latențelor sale sufletești”, „orizonturi virtuale” ale trăirilor efective⁴. Tezaurul moștenit ființează în mod latent, actualizându-se în funcție de capacitatea noastră de a pătrunde și experia, dincolo de timp și spațiu, comuniunea cu Dumnezeu și implicit cu toată făptura. Doar prin experiențele spirituale comune, împreună-trăiri și împreună-simțiri, ne putem aduce aportul la bunul mers al lucrurilor în lume, începând cu propria familie.

Finitudinea apare în sociologia noologică, pe care continuăm să o luăm ca punct de referință, drept necesară. În consecință, moartea are, la propriu, un rost, o misiune. Descoperirea acestor dimensiuni reprezintă un drum nu doar de împăcare cu propria limită, cât mai curând o înțelegere a faptului că, murind, ne facem, așa zicând, treaba, că nu suntem simple victime sau accidente biologice, că inclusiv sau mai ales în clipa morții formăm, precum la naștere, o verigă de legătură nu doar între generații, dar și între trupesc și spiritual, între ceea ce se vede (moartea trupului) și ceea ce nu se vede (Învierea).

2. Aspecte ale chipului surprinse în momentul morții

Cum am precizat deja, în cele ce urmează mă ghidez după experiența acumulată în asistarea multor bolnavi internați în Centrul de Îngrijiri Paliative Sfânta Irina, instituție destinată asistenței medicale, sociale, psihologice și spirituale a bolnavilor de cancer aflați în stadiu terminal pe care am construit-o, am conceput-o și

⁴ Ilie BĂDESCU, *Noologia – Cunoașterea ordinii spirituale a lumii. Sistem de sociologie noologică*, București, Edit. Valahia, 2002, p. 288.

coordonat-o alături de Prof. Univ. Dr. Pavel Chirilă, personalitate marcantă a societății românești, om de ideal și cu credință de mare vizionar. În acest loc, timp de peste un deceniu, am avut ocazia să surprind, de mii de ori, momentul trecerii bolnavilor oncologici din „lumea de aici” în „lumea de dincolo”.

Accesul nestingherit la patul bolnavului în calitate de membru al echipei, posibilitatea de a studia documentele medicale, sociale, psihologice și spirituale aflate în camera asistentelor, discuțiile purtate cu bolnavii, dar și cu familia și persoanele apropiate, mi-au demonstrat și întărit convingerea că există o legătură evidentă între modul în care a trăit acea persoană, a relaționat cu ceilalți, și felul în care moare. Surprinzând persoanele în momentul morții, am avut dorința să descifrez mai bine anumite trăsături ale chipului uman înainte de încetarea vieții biologice. Am văzut oameni epuizați de suferință, aflați în incapacitatea de a-și rezolva cele mai intime nevoi, imobilizați de multă vreme la pat, dar lucizi și împăcați cu viața lor, cu familia și cu Dumnezeu. Chipul acestor persoane mi-a întărit o dată în plus convingerea că viața omului nu se poate termina definitiv pe perna unui spital, că suntem mult mai mult decât un trup firav și neputincios pe care cu greu se îndură, însă, să-l părăsească chiar și sufletul, duhul de viață care există în om. Cu certitudine că nu putem să descriem experiența morții în toată complexitatea ei, care rămâne intimă și personală, putem însă vorbi despre experiența pe care o trăim când asistăm la moartea altcuiva. Experiența morții nu face parte din lumea noastră, poate doar în cazul unei morți cerebrale, și noi nu putem nici comunica, nici intra în legătură cu ea.

Putem spune doar că asistăm la un eveniment unic, cel mai irevocabil dintre toate: cu câteva clipe înainte, cineva era aici, puteam să comunicăm cu el, chiar dacă numai cu o privire, printr-o strângere de mână, ca apoi să avem dinainte un trup neînsuflețit, incapabil să mai reacționeze la vreun stimul, să mai perceapă prezența noastră.

„Cadavrul aflat aici, în fața noastră, poartă încă trăsăturile persoanei pe care am cunoscut-o, am iubit-o; ființa care trăia

«înainte» e acolo, inutil să o căutăm în oricare altă parte din lumea noastră. Și totuși, nu mai e prezentă”⁵.

Pot să afirm că niciun chip nu m-a speriat, nu mi-a rămas în memorie ca ceva înfricoșător. Faptul că am putut comunica anterior cu acele persoane, chiar și pentru câteva minute, cu unii poate doar printr-o atingere a mâinii, sau poate doar cu un zâmbet, a avut o semnificație aparte. Ideea de a ne fi întâlnit în acest spital, într-un moment crucial, faptul că am putut relaționa pentru scurt timp, m-a făcut să asociez întotdeauna chipul muribundului cu istoria lui de viață, și să-l respect și să-L recunosc în chip tainic pe Hristos Cel dezbrăcat, flămând și însetat de veșnicie. Au fost bolnavi care mi-au dat senzația că dorm, că visează frumos, că în sfârșit au un somn odihnitor. Au fost situații în care am solicitat verificarea pulsului, chipurile respective dându-mi senzația că sunt încă în viață.

Se confirmă cumva că există anumite legături sufletești, spirituale, care continuă și după încetarea din viață a omului.

„Sunt acele «latențe», sau «locuri categoriale ale funcțiunilor sufletești», care se dovedesc a fi tot atâtea categorii virtuale ale sufletului popular. Pe acest substrat sufletesc se clădește spiritul individual și colectiv. Și tocmai prin acest substrat sufletesc ni se revelează cele necreate, latențele sufletești. Ele se manifestă ca «realități simțuale», ca realități ale simțirii generale”. Latențele sufletești sunt unificatoare în indivizi dar și între indivizi – și astfel se explică această „împreună simțire” mai cu seamă în apropierea momentului limită, care este moartea, care are la bază acele realități sufletești primare, nesădite în om prin fapte de educație și cultură din lumea aceasta, ele ținând mai degrabă de latura spirituală a ființei umane, înnobilită prin creație, cu simțire, cu „suflet viu”⁶.

Desigur, cum era de așteptat, am văzut și chipuri triste de muribunzi care transmiteau mesajul că lăsau parcă lucrurile neterminate, unele poate chiar și neîncepute, dar dorite, și care, în consecință, și-ar mai fi dorit să rămână puțin printre noi. Mai ales în

⁵ Marco PUCCIARINI, *Moartea și experiența morții*, București, Edit. Ars Longa, 2004, p. 11.

⁶ Ilie BĂDESCU, *op. cit.*, p. 258.

asemenea situații, nimeni nu are voie să moară singur, moartea fiind un moment „greu”, la propriu, inacceptabil prin brutalitate și rapiditate. Una peste alta, cred că am înțeles că mult citatei „calități a vieții” îi corespunde, în oglindă, o suprinzătoare dar deloc abstractă „calitate a morții”. Pentru a putea descrie însă mai bine chipurile muribunzilor asistați personal, mă voi folosi de talentul unor scriitori/martori care au surprins la rândul lor aceste trăsături și le-au descris cu mult rafinament sufletească și intelectual.

3. „Expresii” și „mesaje” ale chipului uman în momentul morții

Regretatul Părinte Gheorghe Calciu-Dumitreasa, trecut prin experiența cruntă a detenției anticomuniste, descrie un astfel de moment (sublinierile îi aparțin):

„Eram la Jilava, într-o celulă specială de exterminare, în 1957. Cu mine în celulă mai erau Marcel Petrișor, Iosif Iosif și Costache Oprișan. Costache avea plămânii complet distruși de tuberculoză și noi îl păzeam zi și noapte pentru ca să nu moară fără rugăciunea noastră. Pentru că făcusem doi ani de medicină, am dorit ca eu să am grijă de el, pentru că Oprișan era un adevărat sfânt, sprijinul nostru moral în acea celulă a morții și lumina noastră spirituală. Într-o dimineață, ni s-a dat mașina de bărbierit. În timp ce eu mă bărbieream, Marcel îl păzea pe Costache. L-am auzit cum m-a strigat într-o șoaptă disperată și pătrunzătoare: Ghiță, moare Costache! M-am întors fulgerat spre pat, cu disperare și l-am văzut pe Costache murind. Ochii lui erau deschiși, dar peste ei căzuse un vâl cețos al morții și am știut că Marcel nu se înșelase: Costache murea. M-am repezit la el, l-am prins cu spaimă de moarte de umerii osoși, el nu mai era decât un schelet, l-am scuturat și am strigat cu aceeași șoaptă pătrunzătoare a lui Marcel, pentru ca nu aveam voie să vorbim tare: «Costache, nu muri! Nu pleca! Întoarce-te Costache!» Și Costache s-a întors. Am văzut ochii lui reluându-și strălucirea vieții, vâlul a dispărut de pe pupilele lui, dar, în aceeași clipă, ochii i s-au umplut de o

groază necuprinsă, fața lui s-a boțit cu înfiorare ca aceea a unui nou-născut și a început să scâncească exact ca un prunc. M-am îngrozit și m-am retras, permițându-i să moară. Fața i s-a destins, ochii i s-au închis, ridurile i-au dispărut și o lumină cerească a apărut pe obrajii lui”⁷.

Așa descrie unul din supraviețuitorii închisorilor comuniste, care a executat 21 de ani de pușcărie politică, trecând totodată prin experimentul reeducării de la Pitești, moartea lui Constantin (Costică) Opreșan. *Vălul țeșos al morții* este un element general valabil pe chipul muribundului. E semnul cel mai elocvent al momentului crucial, al trecerii din „lumea de aici” în „lumea de dincolo”. Se întâmplă de multe ori ca fața bolnavului aflat în stadiu terminal să capete o lumină, sau din contră, o întunecime, cu mai mult timp înainte de instalarea morții, chiar cu câteva zile mai devreme. Moartea „bună” și „frumoasă” este sfârșitul unei vieți modelată creștinește, a unei „vieți juste și sfinte petrecute în lume”⁸.

Moartea lui Costică Opreșan este moartea unui om care a suferit mult, care a reprezentat pentru colegii de temniță un model de demnitate umană, un caracter probat în împrejurări dintre cele mai grele, în situații limită, când de cele mai multe ori ființa umană este dispusă să cedeze în fața unor presiuni care au depășit cu mult sfera umanului. A fost asimilat ca „sfânt” de către camarazii săi, rămânând în memoria lor pentru sprijinul moral și lumina spirituală care i-a ajutat să reziste. Costică Opreșan și cei menționați mai sus fac parte din generația interbelică, care pare să fi înțeles exact menirea și misiunea ei. „Această generație și-a asumat suferința și moartea pentru neamul în care s-a născut”⁹.

Dragostea cu care a fost înconjurat acest om este cu mult superioară dragostei cu care sunt asistați bolnavii în centrele destinate îngrijirilor paliative. Dezideratul instituțiilor de îngrijiri

⁷ Gheorghe CALCIU-DUMITREASA, *Rugăciune și Lumină Mistică*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1998, p. 125.

⁸ Philip ARIES, *L'homme devant la mort*, vol. I, Paris, 1977, p. 23.

⁹ Nae IONESCU, Constantin PAPANACE, *Destinul unei generații*, București, Edit. Scara, 2002, p. 6.

paliative este acela de a nu exista nicio persoană bolnavă care să moară singură, neasistată. Dar moartea unui bolnav în hospice este moartea unui persoane de care nici familia nu mai este dispusă să se îngrijească. Motivele sunt dintre cele mai diverse: lipsa timpului, neputința de a administra tratamentul medical, incapacitatea îngrijirii unui bolnav imobilizat la pat, dar și, destul de des, indiferența pentru persoana în cauză. Pur și simplu. La fel ca și moartea lui Oprișan, moartea celor din hospice este o moarte instituționalizată. Dar moartea lui Oprișan este o moarte care impresionează, o moarte care nu trece neremarcată, deși se produce într-un loc dezonorant la prima vedere, ca un deținut de drept comun, capabil să pună în pericol utopica orânduire socială.

„În mod normal omul se află *în* ceva, stând sub o totalitate ori alta a naturii și societății, unde n-are, ca *îns*, nici ființă, nici neființă. Omul e astfel, «nenumărat», adică e un exemplar între exemplare, ca într-o simplă teorie a mulțimilor. Închis așa, el se găsește dinainte predat statisticii ... De unde începe *devenirea*, fie cea istorică a colectivităților, fie cea individuală? De unde încep, pentru om, sorții de-a ieși din statistică?

În cazul insului, e limpede: când intră sub atracția unui adevăr, a unui sens de viață ori a unei idei modelatoare, el înfrânge condiția de *a fi în*, și trece în cea de *a fi întru* ceva”¹⁰.

Constantin Noica reușește într-un mod unic să diferențieze omul obișnuit de omul de valoare. Oprișan are ocazia de *a fi întru*. Pentru că moartea lui Oprișan are la bază jertfa creatoare, ca și în balada Meșterului Manole: sacrificiul uman menit să zdruncine așezarea nefirească a lumii, fiind, de fapt, un semn de protest, un semnal de alarmă tras pentru cei care nu vor să înțeleagă rostul adevărat al vieții.

Referind-se la ideea de sacrificiu uman, Mircea Eliade descifrează și el miturile românești ale morții, identificând „o viziune arhaică și totodată creștină: moartea e jertfa supremă, e un mister prin care omul se desăvârșește, dobândind un mod superior

¹⁰ Constantin NOICA, *Sentimentul românesc al ființei*, București, Edit. Humanitas, 1996, p. 170.

de a fi în lume. Pentru că, pentru români, ca și pentru atâtea alte culturi, moartea nu e extincție, nici măcar o împuținare a existenței – *ci un fel de a fi*, o nouă existență pe un alt nivel, mai aproape de Dumnezeu”¹¹.

Se știe că valorificarea morții constituie una dintre cele mai fecunde victorii ale Creștinismului. Se știe, de asemenea, că o cultură are cu atât mai multe șanse de a deveni universală, cu cât își pune mai curajos problema morții. Se pare că „șansa” generației interbelice, cea care a umplut pușcăriile și lagărele de muncă ale dictaturii proletariului, a fost aceea de a crea caractere și repere pentru mulți ani în cultura românească tocmai prin asumarea, pe parcurs, a statutului de generație de sacrificiu.

Un alt portret pe care îl voi prezenta este cel al Starețului Zosima (Sfântul Ambrozie de la Optina), zugrăvit de Dostoievski în mod inspirat:

„Intrând cu inima strânsă de grijă, sfâșiat de durere, în chilia starețului, Aleoșa se opri în prag, uluit; ... îl văzu stând în jilț, ca o umbră, dar vesel și luminos la față ... ”¹² [...] „Cu cinci minute înainte de moarte, după cum povesteau mai apoi, nimeni dintre ei nu s-ar fi gândit că o să se prăpădească. Bătrânul a simțit deodată o săgetătură în piept, s-a făcut alb ca varul și și-a apăsât cu putere mâinile pe inimă. Într-o clipă au sărit cu toții în picioare și s-au repezit să-l ajute; așa suferind cum era, starețul le-a zămbit și, lăsându-se să alunece cu încetul din jilț pe podea, cu fața la pământ și brațele desfăcute, luminat de o fericire extatică, a sărutat pământul, precum el însuși îi învățase mai înainte, apoi, șoptind o rugăciune, și-a dat sufletul în tihnă și bucurie”¹³.

Există o artă a vieții pe care, de obicei, cei mai mulți dintre noi nu ne-o însușim decât în clipa în care trebuie să părăsim viața.

¹¹ Mircea ELIADE, *Arta de a muri*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, Edit. Eikon, 2006, p. 242.

¹² F. M. DOSTOIEVSKI, *Frații Karamazov*, ediția a II-a, București, Edit. Leda, 2005, p. 409.

¹³ *Ibidem*, p. 474.

Modelele prezentate până acum ne dau convingerea că putem să ne pregătim moartea prin felul în care ne trăim viața. Așa calitatea vieții devine, la propriu, arvuna calității morții. Să recunoaștem: pentru omul modern, autonom, emancipat de sub autoritatea narativului explicativ de natură religioasă, dar cu atât mai dispus să cedeze în fața puterii profane, să se înscrie voluntar în scenariile acesteia, o asemenea abordare pare morbidă, incompatibilă cu bucuriile și deliciile vieții.

4. Chipul muribundului în tradiția populară

Înțelepciunea populară ne arată și ea, într-o manieră simplă dar plină de profunzime, atitudinea pe care trebuie s-o avem în fața muribundului. Concret, cu cuvintele marelui sociolog și antropolog Ernest Bernea:

„Un alt fapt semnificativ care poate îngreuna momentul morții este acela al strigării lui de către cei apropiați în grad de rudenie. Dacă nevasta sau un copil îi spune: «da vai, cui ne lași» sau altă lamentație, omul se-ntoarce și nu poate muri, uneori cate 2-3 zile. Această credință face ca în acest moment să nu fie lăsați aproape de muribund dintre cei din familie”¹⁴.

Remarcăm asemănarea între schimonosirea chipului lui Costică Oprișan la strigarea lui de către camaradul ce îl îngrijea și problema semnalată prin tradiția populară, atunci când muribundul nu este lăsat să moară în liniște. Se pare că starea noastră de zbulcium interior îl poate influența negativ pe cel ce tocmai se pregătește „să plece” de lângă noi.

„O altă îndatorire a celor ce priveghează este de a păstra în momentul morții o desăvârșită liniște. Când au ceva de vorbit își fac semn și merg afară sau în curte. Există un moment solemn al morții pe care oamenii îl respectă”¹⁵.

¹⁴ Ernest BERNEA, *Moartea și Înmormântarea în Gorjul de nord*, București, Edit. Cartea Românească, 1997, p. 23.

¹⁵ *Ibidem*, p. 26.

Omul ancestral, deși needucat, intuia cu precizie momentele cruciale ale vieții, având prezență de spirit, știind cum să se comporte firesc. Tocmai această naturalețe, acest bun-simț înăscut, noblețea lui sufletească l-au ajutat să trăiască frumos și să moară cu demnitate.

„Când trage să moară cineva, nu e bine să vorbească tare în casă; mai mult prin semne. Lasă omu' să-și dea sufletul în liniște; omul și așa e în chin”¹⁶.

Țăranul realizează suferința prin care trece muribunul, știe că „e în chin”, nu este egoist, nu se exteriorizează, este discret, suferă în tăcere, iar durerea lui este mai mare decât a celui ce și-o exteriorizează, dar știe că așa e bine pentru muribund.

„Când moare se arată cum i-a fost inima pe toată viața. Care vede frumos închide ochii și doarme liniștit, care vede urât se înfricoșează de faptele lui; viața i s-arată așa cum a fost”¹⁷.

Această afirmație se probează de multe ori în instituția în care am lucrat, unde am avut ocazia să văd oameni murind.

„Când trage un om să moară, se strâmbă în tot felul – uneori și lăcrimează. Moartea când vine îi dă paharul ei să-l bea și trebuie să-l bea până la fund că bietu' om n-are ce face”¹⁸. [...] „La moartea unui om, o femeie din țara Oltului a spus: «să-i fie sfârșitul ca și începutul», ceea ce ne dovedește că în credințele populare tradiționale sfârșitul se transformă, desigur pe un alt plan decât acela al lumii sensibile, în eternitate, unde este totuna cu începutul”¹⁹.

Iată așadar că lumea în mijlocul căreia trăia țăranul român era pentru el una creată, însă nu la întâmplare, ci într-o formă în care echilibrul și armonia domină. Lumea noastră, în toate formele și calitățile ei, are o ordine care stăpânește totul, chiar și atunci când fenomenele anormale se petrec în mod neprevăzut.

„Și dacă lucrurile ies din ordinea lor obișnuită, ele nu sunt mai puțin în ordine, și ceva care nouă ne poate apărea ca ceva

¹⁶ *Ibidem*, p. 24.

¹⁷ *Ibidem*, p. 22.

¹⁸ *Ibidem*, p. 23.

¹⁹ Ernest BERNEA, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, București, Edit. Humanitas, 1997, p. 153.

nefiresc este tot atât de ordonat, dar într-o altă ordine decât cea obișnuită”²⁰.

Moartea însăși este integrată aici, dar este biruită prin eternitatea întregului, prin armonia existenței.

„Lucrurile sunt în așa fel întocmite că se leagă unul de altul, când suferă într-un loc, suferă toate. Vezi, lumea-i întocmită bine, că altfel nici nu s-ar ține.

Vine moartea, dar ea nu biruie; biruie viața. Pentru aceasta lumea rămâne lume și noi rămânem oameni”²¹ [...].

„Facerea lumii și Judecata de Apoi sunt stâlpi de sprijin ai minții. Timpul curge fără încetare între aceste două mari momente – începutul și sfârșitul vieții omului ...”²².

5. „Chipul” în Biblie și în scrierile Sfinților Părinți

Chipul omului ascunde în mod tainic chipul lui Dumnezeu. „*Chipul slavei Tale celei negrăite sunt, deși port rănila păcatului*”²³, aflăm din slujba de înmormântare, ca o garanție optimistă a nemuririi noastre. Chiar dacă trupul se descompune, sufletul omului continuă să trăiască în continuare, dar în mod nevăzut. Înțeleptul Solomon ne învață că întotdeauna fața, chipul, este imaginea inimii; între cele două există canale de comunicare neșesute și, privind la fața omului, îi cunoaștem și inima – „*o inimă veselă înseninează fața ...*” (Pilde 15, 13). Starea din afară a feței obișnuiește să se schimbe cu starea dinlăuntru a sufletului. Chipul omului exprimă veselia sau tristețea inimii, datorită gândurilor care domină mai mult rațiunea umană în acele momente. Alteori, omul se schimbă odată cu fața lui, spre lumină.

Sfânta Scriptură ne înfățișează prin diverse exemplificări semnificația chipului uman:

²⁰ *Ibidem*, p. 44.

²¹ *Ibidem*, p. 68.

²² *Ibidem*, p. 22.

²³ ***, *Panihida*, ediția a III-a, Iași, Edit. Trinitas, 2000, p. 67.

- Dumnezeu a suflat în fața omului „suflare de viață”;
- fața lui Iisus s-a schimbat în lumina taborică ca un semn mesianic „fața Lui era ca soarele când strălucește în puterea lui” (Matei 17, 2);
- fața diaconului Ștefan, primul martir al creștinismului, a fost văzută ca fiind a unui înger (Fapte 6, 15) .

„Nu-ți întoarce fața Ta de la mine, ca să nu mă asemăn celor ce se coboară în mormânt” (Psalm 142, 7)²⁴. Iată puterea chipului lui Dumnezeu, care a fost sădit în om, și fără lumina căruia omul nu poate discerne binele de rău, frumosul de urât.

Sfântul Marcu Ascetul crede că felul în care se derulează sfârșitul nostru arată relația inimă-suflet care, la rândul ei, exprimă petrecerea vieții trecute; dacă omul a fost foarte atașat de materie și plăceri, în momentul morții, inima devine „închisoare și lanț” – sufletului, prelungind chinuitor despărțirea de trup²⁵. Aceasta este încă o mărturie a importanței pe care o are felul în care ne-am trăit viața.

Fața omului bun răspândește lumină, de aceea sfinții au în icoane capetele înconjurate de un nimb luminos. Omul bun e omul care zâmbește luminos, în bucuria comuniunii, iar în momentul morții, chipul său poate păstra încă lumină și liniște. Chipul său îi va putea odihni pe cei din jur, dându-le nădejdea că și sufletul celui drag se odihnește, nesuferind nicio durere, boală, neputință.

„Toate acestea reprezintă un program pentru înnobilarea reală a omului. Și numai în comuniunea bucuroasă cu alții, așa cum e practică de poporul român, se înobilează omul. Numai în comuniune se înaintază la nesfârșit în această noblete și în descoperirea fără sfârșit a tainei omului, care se hrănește din taina comuniunii între Persoanele Sfintei Treimi”²⁶.

²⁴ *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Ediția Sinodală, București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988.

²⁵ Pavel CHIRILĂ, Mihai VALICĂ, „Elemente de anatomie spirituală a corpului omenesc”, în *Studii de medicină și filantropie creștină*, București, Edit. Christiana, 2001, p. 45-46.

²⁶ *Ibidem*, p. 204.

În loc de concluzie

Asemeni lumii pe care o deschide, a veșniciei, moartea nu poate fi epuizată în cuvinte sau observații empirice. De aceea, alături de iubire, moartea a inspirat creatorii lumii, iar limbajul cel mai potrivit a rămas de milenii același: liric. Adică plămada de neputință și nădejde, nectarul muritorilor. O expresie, dintre multele, o găsim la Daniel Turcea, unul dintre cei care a scris probabil unul dintre cele mai tulburătoare jurnale personale ale întâlnirii cu de-ne-evitatul. Astfel, în „Balada păsării”:

„vie Lumină
venind, pe cale
inima-mi cere
pasăre lină
sufletu-n lacrimi
vrea, fără vină
numai să-l apere
numai să-l poarte
sus
peste moarte”.

Sau în „Racla de lumină”:

„viața-mi
puțină
trupul
îngândurat
îngroapă-le
vii
în lumină
de-ar muri
tot ce nu e
în mine
curat
țărâna

și gândul
preaiubind
le sfințești
să nu mai știu
să nu mai știu
dacă mai sunt
sau doar Tu ești
viața-mi
puțină
trupul
îngândurat
ușor
mi le-ngroapă
de vii
în lumină”.

În fine, în „Murim pentru a nu muri”:

„murim pentru a nu muri
ori vom arde de tot pe rugul însetării
jertfă de taină fiind
mistuindu-ne-n duh
pentru a fi pururea vii
murim spre viață
sau murim spre moarte
se veștejesc și pier, nu voi cânta
nu voi cânta nicicând frunzele toamnei
cele ce se veștejesc și pier
toamnă a lucrurilor
nici ziua
când stelele se vor prăbuși într-o vreme a lor
deasupra adâncului
nu aceste lucruri le voi iubi
și nu voi dori sufletului meu
strălucirea pietrelor, nici lauda
nici valurile
ce moarte sunt, lăcașuri de morți

când un Egipt de piatră înaltă
imense sarcofage cu nimic mai de preț
decât pașii pe nisipuri
e o durere desigur
a-nfrângerii
Ca și cum trupul ce doare și plânge
de-ar fi imens, din granit
ar fi veșnic
cum ne-am putea amăgi
când nici cei ce lucrau în deșert
nu mai credeau în nimic
nu mai credeau și știau
știau
că zidesc o ruină
cu o voluptate a morții
Egipt al fricii”²⁷.

Bibliografie

1. *** *Panihida*, ediția a III-a, Iași, Edit. Trinitas, 2000.
2. ARIES, Philip, *L'homme devant la mort*, vol. I, Paris, 1977.
3. BĂDESCU, Ilie, *Noologia – Cunoașterea ordinii spirituale a lumii. Sistem de sociologie noologică*, București, Edit. Valahia, 2002.
4. BERNEA, Ernest, *Moartea și Învmormântarea în Gorjul de nord*, București, Edit. Cartea Românească, 1997.
5. BERNEA, Ernest, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, București, Edit. Humanitas, 1997.
6. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Ediția Sinodală, București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988.
7. CALCIU-DUMITREASA, Gheorghe, *Rugăciune și Lumină Mistică*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1998.

²⁷ Vezi site-ul <http://danielturcea.blogspot.com/2007/12/poezii-de-daniel-turcea.html>.

8. CHIRILĂ, Pavel, Mihai VALICĂ, „Elemente de anatomie spirituală a corpului omenesc”, în *Studii de medicină și filantropie creștină*, București, Edit. Christiana, 2001.
9. DOSTOIEVSKI, F. M., *Frații Karamazov*, ediția a II-a, București, Edit. Leda, 2005.
10. DUȚU, Alexandru, *Lumea dinăuntru și lumea din afară*, ediția a II-a, îngrijită de Laurențiu Vlad, București, Edit. Universității din București, 2015.
11. ELIADE, Mircea, *Arta de a muri*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, Edit. Eikon, 2006.
12. GUÉNON, René, *Criza lumii moderne*, București, Edit. Humanitas, 1993.
13. IONESCU, Nae, Constantin PAPANACE, *Destinul unei generații*, București, Edit. Scara, 2002.
14. NOICA, Constantin, *Sentimentul românesc al ființei*, București, Edit. Humanitas, 1996.
15. PREDA, Radu, *Comunismul. O modernitate eșuată*, Cluj-Napoca, Edit. Eikon, 2009.
16. PUCCIARINI, Marco, *Moartea și experiența morții*, București, Edit. Ars Longa, 2004.
17. WOLTON, Thierry, *O istorie mondială a comunismului. Încercare de investigație istorică*, București, Edit. Humanitas, 2018.